

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 6, Sayı: 1, 2017
Sayfa: 702-7111

Received/Geliş: Accepted/Kabul:
[25-03-2017] – [26-03-2017]

7. Yüzyılda Harem-i Şerif'te Bir Sinagog: Tarihi Bir Gerçeklik mi Hayal mi?¹

Çeviren/Translator

Mustafa YİĞİTOĞLU

Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Asst.Prof. ,Karabuk Univ. Theology Faculty

mustafayigitoglu@karabuk.edu.tr

A Synagogue on Har Habayit in the 7th Century: Dream or Historical Fact?²

Giriş

Kudüs'ün Müslüman idarecileri, şehrin Araplar tarafından fethi sonrasında, ilk yüzyıllarda tapınak dağında bulunan bir sinagogta Yahudilere ibadet için izin vermişler miydi? Ya da bu, sadece dönemin çokça kutsal Yahudi bölgesinin üzerinde bir sinagogun kurulması için aşırı istekli, bazı Yahudilerin düşlerinin yansıyan bir efsanesi miydi? Bu derginin okuyucuları Yahudi Halkı ile Tapınak dağı arasındaki uzun süredir devam eden ilişkiden iyi haberdardır. Burası, her ikisi, 1. ve 2. Mabet'in bulunduğu bölgedir. Bu dağı, geçmişteki iki bin yıldır Yahudilerin günlük ibadetlerine odaklandığı yerdir. Fakat; bazı Yahudi olmayanlar, özellikle Müslümanlar, bu bağlantıyı kabul etmemektedirler. Son günlerde Şeyh Ekrima Sabri, sabık Kudüs Müftüsü, Mescid-i Aksa, aynı zamanda çevresi (Tapınak Dağı), yukarısı ve altı, tamamen ve hassaten Müslümanlar için kutsaldır şeklinde açıklama yapmıştır.³ Bu, sadece önceki müftünün icat ettiği yeni bir düşünce değildir. Suudi Kral Faysal 1977'de Riyad Radyo'sunda: "Yahudilerin Kudüs ve kutsal bölgeyle herhangi bir bağlantısı yoktur. Kudüs'te Süleyman Mabedi yoktur. Bu nedenle Yahudilerin

¹ Bu makale, Prof. F. M. Loewenberg'in belirttiğimiz künyedeki makalesinin tercüme edilmiş halidir. F.M. Loewenberg, "A Synagogue on Har Habayit in the 7th Century: Dream or Historical Fact?", Hakirah, the Flatbush Journal of Jewish Law and Thought, Vol. 21, Summer 2016, pp. 253-262.

² <http://www.hakirah.org/Vol21Lowenberg.pdf>

³ "Filistin'in dini liderleri Tapınak Dağı üzerindeki Yahudi varlığına itirazı," *Jerusalem Post*, 6/08/2015, archived at <<http://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Palestinian-religious-leaders-challenge-Jewish-presence-atop-temple-Mount-411281>>.

Kudüs'te herhangi bir varlığı bulunmamaktadır" demiştir. Kemal Katif, İsrail İslami Hareketi Kuzey Şube Başkan Yardımcısı, bir diğer ifadeyle, "Yahudiler bir santimetre dahi Tapınak Dağı'nda herhangi bir hakka sahip değildir." demiştir.⁴ Öncesinde, geçen yüzyılda, diğer Müslümanlar aksi görüş beyan etmişlerdir. Örneğin, Tapınak Dağı'nı kontrol eden Arap Vakfı tarafından yayınlanan 'Tapınak Dağı'nın 1925 Resmi Rehberi', Yahudi Tapınağının (onlar tarafından 'Süleyman Mabedi' diye adlandırılan) bu bölge üzerinde konuşlandırıldığını açıkça belirtmiştir.⁵ Öyle görünüyor ki; onlar Yahudilerin Tapınak Dağı ile bağlarını inkâr ettiğinde, Müslüman sözcüler tarihi yeniden yazmaktadır. Tarihi ve Arkeolojik gerçekler iki Yahudi Tapınağı'nın buraya yerleştirildiğini göstermektedir; fakat Tapınak Dağı'nda II. Mabel yıkıldıktan yüzyıllar sonra bir ya da birçok sinagogun burada inşa edildiği de ayrıca vurgulanmaktadır.

Arap Ordusunun Bizans Güçlerini Bozguna Uğratması

Ağustos 636'da sayıca üstün Arap ordusu ile önemli güçteki Bizans güçleri arasında cereyan eden Yermük Savaşı büyük bir savaştır. Bu savaş altı günde Arap ordularının kesin zaferiyle son bulmuştur. Birçok tarihçi tarafından da tarihte en önemli savaş olarak bilinmektedir. Bu savaş, günümüzün Ürdün-Suriye sınırları arasından akan Celile Denizi'nin güney doğusu, Yermük Nehri civarında vuku bulmuştur. Arap zaferi, Kudüs'ünde içerisinde olduğu Suriye, Mısır ve Mezopotamya'nın bütünündeki Bizans idaresinin sonunu getirmiştir.⁶ Kudüs'ün Bizans yöneticileri Yermük'te yenilgiyi öğrenir öğrenmez şehri terk etmişlerdi; fakat bu, Arap ordusunun Kudüs'ü fethetmesinden dokuz ay önce gerçekleşmiş olacaktı.

Kudüs'ün Arap Ordusu Tarafından Fethi

Kudüs, Mayıs 637'de Müslümanlar tarafından fethedildiği zaman, onların niyeti kutsal şehri özgürleştirmek değildi.⁷ Onlar Yermük'teki fetihden sonra Kudüs için acele etmediler. Nitekim Kudüs, bölgedeki diğer şehirler içerisinde diğerlerine nazaran az öneme sahip olduğu için daha az işgal edildi ve saldırı altında kaldı. Onu ele geçiren ordu, sadece düşük rütbeli bir

⁴ *Yisrael Hayom* (Günlük Gazete) 24 Haziran 2009

⁵ *A Brief Guide to Al-Haram Al-Sharif*, Jerusalem, 1925, archived at <<http://www.templeinstitute.org/1925-wakf-temple-mount-guide.pdf>>.

⁶ David Nicolle, *Yarmuk 636 A.D.: The Muslim Conquest of Syria*, Oxford, Osprey Publishing, 1994, 8.

⁷ Various sources suggest different months and years for the Muslim conquest of Jerusalem; the dates range between February 636 and May 638.

subay tarafından yönetiliyordu. Halife Ömer, onurlu ve adil olma ününe kavuştuğundan, şehrin Hıristiyan nüfusu tarafından yalnızca kendisine teslim olacağı konusunda ısrar edildiği için, bölgeye gelmiştir. Bizans şehir yönetimi kenti terk etmiştir, bu nedenle kentin teslim olması için yapılan müzakereler, Hıristiyan Patriği Sophronius tarafından yapılmıştır. Yapılan barış anlaşmaları bölgedeki diğer şehirlerde yapılanlarla benzerlik arz etmekteydi; fakat yerel halk şehirde yaşayan Yahudilerin yasaklanmasının devamına dair ayrıca şartlar talep etmişlerdi.

Halife Ömer (577-644) Kudüs'e girdiği zaman Süleyman Mabedi'nin konuşlu olduğu yeri hemen bulmak istedi. Gerçi ne O, ne de çağdaşları bu bölgenin "Mescid-i Aksa"nın Muhammed'in "Gece Yolculuğu"na⁸ başladığı yer olduğu hakkında hiçbir fikri yoktu. Ömer, Tapınak Dağı'na çıktığı zaman bölgenin genel ihmeline şaşırmişti. O derhal alanın çöplerden arındırılması için emir verdi. Görünüşte o, temizlik faaliyetlerinde Yahudi işçiler görevlendirdi. O, Tapınak Dağı'nı bulma ve ziyaret etme hususunda istekli olmasına rağmen; on gün sonra bir daha dönmek üzere bölgeden ayrıldı. Tarihçi Steve Runciman Müslümanların Kudüs'ün fethini şu şekilde açıklamaktadır: M.S. 638 yılında bir Cuma gününde Halife Ömer Kudüs'e beyaz bir deve üzerinde girdi. O eskimiş, yamalı elbiseler giymişti, disiplini mükemmel olan ordu kaba ve dağınık da değildi. Onun yanında fethedilen şehrin başyargıcı olarak görev yapan Patrik Sophronius vardı. 'Ömer doğruca Süleyman Mabedi'nin yerine doğru bineğini sürdü, zira arkadaşı Muhammed buradan cennete yükselmişti. Onu orada izlerken bekleyen Patrik, Mesih'in sözlerini hatırladı ve gözyaşları içinde onu mırıldadı: "Peygamber Danyel tarafından söylenen yok oluşun iğrençliğini görün."⁹

Bir Müslüman hikâyesi şöyle bahseder: "Ömer, yüzyıllardır çöp sahası olarak kullanılan Tapınak Dağı'ndaki moloz ve atıkları gördüğünde şok olmuştu."¹⁰ Bu durum, O'nun, yüzyıllardır Hıristiyan kontrolü altında bütünüyle ihmal edilmiş kutsal mekânda, Hıristiyan Patriği dolaştırmasına kadar devam etmiştir. Tapınak Dağı'nın Bizans kontrolü döneminde çöp döküm merkezi olarak kullanılması bazı Yahudi rivayetlerde de zikredilmektedir. Ayrıca yapılan yeni arkeolojik kazılar, Hıristiyan yönetimi

⁸ İsra, 17/1.

⁹ Steve Runciman (1951), *A History of The Crusades*. Cambridge University Press, vol. 1, 3.

¹⁰ Moshe Gil, *A History of Palestine 634-1099*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 65.

altındaki bazı dönemlerde, bir ya da daha çok Bizans kilisesinin, Tapınak Dağı'na inşa edildiğini göstermektedir.¹¹

Araplar tarafından Kudüs'ün zapt edilmesinin farklı bir anlatımı, Kudüs Yahudi cemaati tarafından 11. yüzyılda (veya daha erken olabilir) Mısır'daki yandaşlarına yazılan bir mektupta görülmektedir. Bu mektup, Arap işgalcilere eşlik eden, Ömer'e tapınağın bulunduğu yeri gösteren, Yahudileri anlatmaktadır. Onlar bu yardımlarına mukabil, Kudüs'te ikamet hakkı, Tapınak Dağı'nı temiz tutma ve en önemlisi burada müdahale olmaksızın dua etme iznini de kapsayan bir dizi imtiyaz almışlardır.¹² Yahudilerin bir zamanlar tapınağın bulunduğu yeri tespit etmede ne kadar rahat oldukları, Tapınak Dağı'nı, hem Pers işgalinin on dört yılı boyunca (614-628) hem de resmi yasaklara rağmen Yahudilerin yükseldiği önceki yüzyıllar boyunca birinci elden bilgiye sahip olduklarını düşündürüyordu. Ömer, Süleyman Tapınağı'nın yeri hakkında bilgi sahibi olduğunda o, oraya basit bir yapı ve üzerine kubbe yapılmasını emretmiştir. Bizler ilerleyen bölümde bu binanın hizmet ediş gayesini tartışacağız. Arap fatihlerin Yahudilere karşı olumlu davranışlarına rağmen, onların ana maksadı şehrin ekseriyetini teşkil eden Hıristiyan nüfusunun işbirliğini elde etmektir. Ömer, ilk başta Patrik Sophronius'un şehre hiçbir Yahudi'nin yerleşime izin vermemesi talebini kabul etmişti. Bazıları, Hıristiyanların Yahudilerden ve onlarla ilgili her türlü bağdan nefret ettiğini söylemektedir, çünkü birkaç yıl öncesinde Yahudiler şehrin Persli işgalcileriyle aynı tarafta yer almışlardı. Ya da onların Yahudi nefreti Bizans yönetimi döneminden kaynaklanan uzun bir sürece dayanmaktadır. Hıristiyanlar yüzyıllar boyu Yahudileri Kudüs'ten çıkarmaya devam etmek istediler, çünkü Bizans'ın şehri yönettiği bu zamanda yüzyıllarca süren bir uygulama vardı; fakat onlar bunda başarılı olamadı. Cambridge Geniza koleksiyonunda yer alan, bilinmeyen bir tarihte yazılmış bir parçada, Kudüs Yahudileri tarafından Halife Ömer ve Hıristiyan Patrik ile gerçekleştirildiği iddia edilen görüşmeler zikredilmektedir. İlk etapta Yahudiler en az iki yüz ailenin Kudüs'te yaşamasına dair izin talep etmektedir. Aralarında hiçbir Yahudi'yi istemeyen Hıristiyanlar, Halifenin baskısı sonrası elli Yahudi aileyi

¹¹ Etgar Lefkovits, "Mescid-i Aksa bir Bizans Kilisesinin kalıntıları üzerine mi inşa edildi?", *Jerusalem Post*, Kasım 16, 2008, archived at <<http://www.jpost.com/LandedPages/PrintArticle.aspx?id=120768>>.

¹² Abraham Ya'ari (1943). *Igarot Eretz Yisrael* (Eretz Yizrael Letters). Tel Aviv, 51.; [Hebrew]; J. Mann (1920). *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphate*. Ithaca NY: Cornell University Library, vol. 2, 188-189.

kabullenmek zorunda kaldılar. Sonunda Halife Kudüs'te yetmiş ailenin yerleşmesine müsaade etmiştir. Zikredilen küçük başlangıçtan bu yana Yahudi nüfusu yüzyıllar boyunca Müslüman idare altındaki şehirde peyderpey artmıştır. Bizans yönetimi altında yüzyıllar boyunca, Kudüs şehri önemsiz ve ihmal edilmiş bir köy gibiydi. Büyük derecede değişim Müslümanlarca Mekke, Medine'den sonra üçüncü öneme sahip kutsal şehir Kudüs'ün imarı zamanında vuku bulmuştur. Köken olarak onlar İbranice çevirisi Bet ha Mikdaş'ı (tapınak), Arapça çevirisi Bet ha Makdis olarak isimlendirmiştir. Daha sonra şehrin adı günümüze Arapça olan el-Kuds (Kutsal) olarak kısaltılmıştır.¹³ Müslümanların Kudüs'ü zapt ettikleri zaman ne olduğu ve bu duruma karşı Yahudilerin tepkisinin nasıl olduğunu açıklayan dönemin herhangi bir Yahudi kaydı yoktur. Biz, şehre yeni yöneticiler gelmesini, bölgeye ve Tapınak Dağı'nın statüsüne önemli değişiklikler sunacağı için onların bunu memnuniyetle karşıladıklarını düşünebiliriz. Hiç şüphesiz bu durum, Yahudilerin yaşam koşullarına büyük gelişme katacaktır. Yahudilerin şehirde var olmasını engelleyen eski Bizans Hristiyan idarecilerden farklı olarak, Müslümanlar, Yahudilere Kudüs'e dönmeleri için izin vermiş hatta onları cesaretlendirmiştir. Bağımsızlık ve bozulma, artık tüm gayri-Müslimlerin günlük yaşamının bir parçası olsa da, Yahudiler de dâhil olmak üzere bütün azınlıkların fiziksel hayatta kalması (birkaç istisna dışında) Ortaçağ Müslüman dünyasında güvence altına alınmıştır.

Yahudilere Karşı Müslüman Davranışı

Müslümanlar genellikle feth ettiği yerlerdeki insanlara ölüm ile İslam'ı seçme arasında bir tercih sunmaktadır. Fakat Yahudi ve Hristiyanlar bu durumdan istisnadır; teslim olduktan sonra 'zımmi' olarak kabul edilmekte ve genellikle dinlerini yaşamaya devam etmelerine müsaade edilmektedir. Zımmi statüsünün bir parçası, gayr-i müslim olanların yıllık emlak vergisi veya Müslüman üstünlüğünün simgesi olarak görülen cizyeyi kabul etmeleri gerektirir. Gayr-i müslim azınlıkların aşağılanması sabitken, onlara karşı uygulamaların derecesi bölgesel ve ulusal olduğu gibi lokal idarecinin çeşitli kaprislerine bağlıydı.¹⁴

¹³ Diğer kaynaklar orijinal ismin Bet ha Makdis olarak verildiğini aktarır. (Mabed Şehri). Bkz. Salo Wittmayer Baron (1952-1983), *A Social and Religious History of the Jews*, 2nd ed., revised and enlarged, Philadelphia: Jewish Publication Society, vol. 3, 269 n. 18.

¹⁴ Louis Gardet (1954). *La Cite Musulmane: Vie sociale et politique*, Paris, 1954, 348; Joan Peters (1985). *From Time Immemorial*. New York: Perennial Library, 176.

Müslümanların Tapınak Dağı'na İlk Yapısı

Ömer, Kudüs'ü terk etmeden önce I. ve II. Mabed'in bulunduğu mevki üzerinde basit bir ahşap bina ve kubbe yapılmasını emretmiştir. Tapınak Dağı üzerinde ahşap yapının varlığına dair ilk kayda değer doküman, 670'lerde Kudüs'e hac için yolculuk yapmış bir Fransız Rahip Arkulf'dan gelmektedir. O, Tapınak Dağı üzerine Müslümanların diktiği bir mescitten bahsetmektedir.¹⁵ Günümüzde muhteşem kubbe yapısı olarak bilinen "Kubbet-üs-Sahra 8. Yüzyılın başlarında ya da 7. Yüzyılın sonlarında (646-705)'te Halife Abdül Melik b. Mervan tarafından yaptırılmıştır. Bu yapı, hem Yahudiler hem de Müslümanlar tarafından Kutsallar Kutsalı'nın yeri olduğu inanılan mekânı işaret etmektedir. Halifenin bu yeni mabedi yaptırmasının birçok sebebi bulunmaktaydı. Bunlardan biri, İslami hac ve ibadet merkezi olan Kudüs'ün önemini arttırmak girişimidir. O, bu bölgeyi halifenin kontrolü altındaki iki kutsal şehre, Mekke ve Medine'nin yanı sıra bir cazibe merkezi olarak planladı. Bu yapı, Ömer tarafından inşa edilmeyip Abdul Melik tarafından yapılsa da, ilerleyen zamanlarda yanlışlıkla 'Ömer Camii' olarak anılmaya başlanmıştır. Diğer basit ahşap yapı belki Halife Ömer tarafından Tapınak Dağı'nın güney bitimine dikilmişti. O, Halife Abdülmelik tarafından yeniden inşa edilerek genişletilmiş ve 705'te oğlu el Velid tarafından tamamlanmıştı. Bu bina sonraları el Aksa Mescidi olarak tanınmaya başlanmıştır. Yüzyıllar sonra Mescid-i Aksa çeşitli zamanlarda deprem nedeniyle yıkılmış; fakat her defasında tekrar inşa edilmiştir. En önemli yeniden yapılanma 1034 depreminden sonra gerçekleşmiş olup, aynı anda beş bin kişinin ibadet edebilmesi maksadıyla genişletilmiştir. Müslümanlar şuan giriş yapılan bu alana 'Haram-ı Şerif' ya da Kutsal Mabed olarak adlandırmaktadırlar. Çünkü burası Kudüs'ün Müslümanlarca fethinden sonraki iki ya da üç nesil sonrasında inşa edilen her iki kutsal yapıyı, Kubbet'üs-Sahra ve Mescid-i Aksa'yı barındırmaktadır. Burası Yahudilerin geçmiş iki bin yıl öncesinde Tapınak Dağı ya da Har Habayit olarak adlandırdığı alandır.

Tapınak Dağı'nda bir Yahudi Sinagogu

Yahudiler, Müslümanların genişlemesinin hemen ardından Tapınak Dağı'nda bir sinagog inşa ettiler mi? Bütün tarihçiler Yahudilerin Tapınak

¹⁵ Heribert Busse and Georg Kretschmar, *Jerusalem Heiligstumstraditionen in altkirchlicher und frühislamischer Zeit*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1987, p. 1; Ayrıca bkz. Jeremy Johns, "Archaeology and the history of early Islam: the first seventy years," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 2003 (46, 4) p. 423, n. 20.

Dağı üzerinde kutsal alanların tanımlanmasında önemli bir rol oynadıklarında hem fikirdirler. Aynı Yahudiler orada inşa edilen mescidin hizmetçisi, temizlikçisi olarak sonradan çalışmışlardır. Ortaçağ Arap tarihçi Muciriddin el-Uleymi (1456-1522) Ramle'de doğmuştur; fakat hayatının büyük bölümünü Kudüs'te geçirmiş ve orada defnedilmiştir. O, İbrani ve Kudüs'ün kapsamlı tarihinin ilk Müslümanlar döneminde Tapınak Dağı'ndaki Yahudi rolünü şu şekilde anlatmaktadır:

“Mescitte, hizmetçi olarak çalışan Yahudiler ve onların nesli de cizye ödemekten muaftılar. İlk etapta bunların sayısı on kişi idi lakin zamanla yirmi oldular. Onların işi mescidi temizlemektir. Diğer Yahudiler ise cam, şamdan, kandil ve diğer malzemeleri üretmekle mükellefti; ayrıca kandillerin hizmetinden de sorumluydular.” Muciriddin'in, 'Yahudilerin Tapınak Dağı'nda bir dayanak elde etmek, kendi tapınaklarının bir zamanlar durduğu yerde dua için, bu işlerle uğraşmaya razı oldukları'¹⁶ şüphesi çok ilginçtir. Aynı zamanda Müslümanlar Tapınak Dağı sorununda Yahudi varlığını bir sorun olarak düşünmüyorlardı; çünkü bu alan henüz kutsal bir alan olarak belirlenmemiştir. Birkaç bilim adamı Tapınak Dağı'nda Yahudilerin bir sinagog ya da dua, eğitim salonu inşa etmek için izin aldığını yazmıştır. Bazıları ise, tapınakta kurulan ilk ahşap yapının aslında bir sinagog olması gerektiğini; ancak Müslümanların binayı kamulaştırdıktan sonra Yahudilere Tapınak Dağı'nda yer alan başka bir yer sinagogu verdiklerini yazmıştır. 7. yy. Ermeni piskoposu ve tarihçisi Sebeos Tapınak Dağı'nda Yahudi bir ibadet salonunun varlığı hakkında şunları yazmıştır: “Yahudiler Arapların uzun süre yardım ve korumasından sonra, Süleyman Mabedi'ni yeniden inşa etme fikrini düşünmüşlerdi. Onlar Kutsallar Kutsalı olarak adlandırılan yeri tanımlamışlar ve oraya orijinal binanın kalıntılarını ve temellerini kullanarak bir dua salonu oluşturmuşlardı. Binayı buraya yapmaya başladıklarında Araplar kıskanarak onları oradan kovmuş ve yerine Yahudilere sinagog için başka bir alan vermişlerdir.¹⁷

940-960 yılları arasında Kudüs'te yaşayan Karai yorumcu Sulaim ibn. Ruhaim'in Mezmurlar Kitabı hakkındaki yorumunda, Müslümanların uzun zamanlar Tapınak Dağı'nda Yahudilere ibadet izni verdiğini yazmaktadır.

¹⁶ Donald P. Little, “Mujir al-Din al-Ulaymi's Vision of Jerusalem in the Ninth/Fifteenth Century,” *Journal of the American Oriental Society*, 1995, vol. 115 (2), 237-247.

¹⁷ Sebeos, *Armenian History Attributed to Sebeos*, trans. Robert Thomson, Liverpool University Press, 1999, ch. 31.

İsrail'in tanrısının rahmeti, Romalıların Kudüs'ten atılması ve İslam krallığının zuhur etmesiyle birlikte İsrail'in şehre girmesine ve orada yaşamasına izin verilmiştir. Buna ilaveten tapınağın avluları onlara devredilerek yıllarca orada dua etmişlerdir. Daha sonra iftiracılar, Müslüman krala onların orada kötü şeyler yaptığını, sarhoş edici şarap içtiklerini ve orayı kutsallaştırmadıklarını anlatmıştır. O, böylece onların avluda yer alan çokça kapıdan birine uzaklaştırılmasını emretmiş, onlar orada yıllarca dua etmişlerdir. Fakat onlar kötü şeyler yapmaya devam ettikleri için oraya gelen yeni kral tarafından Tapınak Dağı'ndan tamamen çıkartılmıştır.¹⁸

Kudüs Yahudi cemaatinin yaşlıları tarafından daha önce belirttiğimiz 11. yüzyılda yazılmış bir mektupta, Arapların Kudüs'ü fethinden bugüne değin (10. veya 11. yüzyıl) Yahudilere, Tapınak Dağı'na veya onun kapılarına müdahale edilmeksizin dua etme izni verilmiştir.¹⁹

1175 yılında Prag'dan Filistin'e doğru yola çıkan ve 1187'den sonra Haçlı Seferi'nde Kudüs'e varan Bohem bir rabbi, Regensburg Peteşya,(Petachiah of Regensburg) Kubbet'üs-Sahra'nın (Ömer Mescidi olarak anılan) orijinalinin sinagog olarak tasarlandığını bildirmiştir.²⁰ "Haçlı Seferleri sırasında derlendiğine inanılan Haham Simeon ben Yohai'nin Ezoterik Öğretileri" adı verilen "Midraş koleksiyonu şu bilgileri sunmaktadır: "İsmail'i doğrulayan ve İsrail'e dost olan ikinci kral ve o onların ihlallerini ve Heikhal'ın ihlallerini düzeltti ve Moriah Dağı'nı kazdı... ve o oraya Tapınak üzerine ibadet için bir yer [aydınlık, eğilmek için] yaptı.²¹ Yıllar önce Profesör Dinur, "Arapların döneminde Tapınak Dağı'nda bir Yahudi sinagogu ve çalışma salonu" hakkında kapsamlı bir makale yazmıştı. Bu çalışmada, Müslümanlar döneminde Tapınak Dağı'nda Yahudi ibadeti ile ilgili mevcut tüm kanıtları aktarmıştı.²² O, aslında Ömer Mescid'i olarak bilinen yapının ve orijinalinde Yahudilerin ibadeti için yapılan sinagog ve ibadet salonu olduğunu iddia etti. O, 9. yüzyıldan itibaren Tapınak Dağı'nda bir sinagogun varlığına dair kanıtlarını aktardı. Bu sinagog, Mahkeme olarak da bilinmektedir ve

¹⁸ Comment on Psalms 30, cited by Goren, Shlomo, *Sefer Har Habayit [Book of the Temple Mount]*. Rev. ed., Jerusalem, 2004, 314 [Hebrew].

¹⁹ Ya'ari, Abraham (1943), *Igarot Eretz Yisrael* (Eretz Yizrael Letters), Tel Aviv, 51 [Hebrew].

²⁰ Anonymous, "The riddle of the Dome of the Rock: Was it built as a Jewish place of prayer?" <<http://www.triumphpro.com/dome-of-rock-riddle.pdf>>. *The Voice of the Temple Mount Faithful*, (Summer 5761-2001).

²¹ A. Jellinek, *Bet Hamidrash*. Jerusalem, Bamberger and Wahrman, 1938, 3, 79 [Hebrew].

²² B.Z. [Dinaburg] Dinur, "'A House of Prayer and Study' for Jews on the Temple Mount in the Period of the Arabs," *Ziyon*, 1929, 3 [Hebrew].

Shalshélet Kapısı'nın güneybatı tarafına yapılmıştır. 969'da Kudüs'ün Fatımi Yöneticileri tarafından fethinden sonra, bu sinagog yeniden imar edilerek, 1015 Halife el Hakim tarafından Yahudiler yasaklanana kadar kullanılmıştır. Yahudiler, bir sonraki hükümdar tarafından el Hakim'in yasağı kaldırılmasıyla Tapınak Dağı'ndaki sinagoga geri dönmüşlerdir.²³ Sinagogun, Tapınak Dağı'nın nerede olduğuna dair anlaşmazlıklar olmasına rağmen, çoğu bilim adamı Müslüman fethinden sonraki ilk yüzyılda veya belki sonraki zamanlarda Tapınak Dağı'nda bir sinagogun faal olduğunu kabul etmektedir. İlerleyen zamanlarda, (kesin tarih bilinmemektedir) Yahudilerin Tapınak Dağı'nda bir sinagoga sahip olma izinleri iptal edilmiştir. Sonra Tapınak Dağı'nın bir veya diğer kapılarında Yahudilerin dua etmeleri popülerlik kazanmıştır. 11. Yüzyılda bulunan Kahire Geniza dökümanları Yahudilerin (dışarıdan) Tapınak Dağı'na düzenli bir şekilde nasıl hac yolculuğu yaptığını, kapıların her birinde durup özel dualar okuduğunu anlatmaktadır.

Bu "Hacı Rehberi" Hulda Kapısı'nda bir zamanlar bir Yahudi ibadet yeri olduğuna - birçok Yahudi hacı adının da duvarlara yontulmuş olduğu ve bu rehberin yazıldığı zamanın görülebildiğine dair kanıtların bulunduğunu kaydetmektedir.²⁴ Musa b. İshak'ın (11. Yüzyılın ortaları) Tapınak Dağı'nın kapılarının birinde günlük dua ettiği açıklanmaktadır. 1057'de yazılmış bir doküman Yahudilerin, Zeytin Dağı ve Tapınak Dağı kapılarında hac ibadeti için özel vergi ödediklerini teyit etmektedir.²⁵ Bazı arkeologlar, 11. yüzyılın sonlarına doğru dağın altında bir sinagog bulunduğunu ileri sürmektedir. 19. Yüzyıl arkeologları tarafından da dağın altında iki odanın var olduğu belgelenmiştir. II. Mabed döneminde bu odalardan biri belki tapınakta hizmet ederken kirlenen rahipler için su mahzeni olarak ve bir diğer ise dışarı açılan yaya yolu şeklinde hizmet etmiştir. Bazıları, sonraki tarihlerde mescide dönüştürülmeden önce, 11. yüzyılda bu ikinci odanın sinagog olarak kullanıldığını iddia etmektedir.²⁶

Sonuç

²³ Bkz. Jacob Mann (1931/1970). *Texts and Studies in Jewish History and Literature*. Cincinnati, vol. 1, 313-315, for a different interpretation.

²⁴ Dan Bahat, "Identification of the Gates of the Temple Mount and the 'Cave' in the Early Muslim Period," *Catedra* 106, 2002, 61-86 at 70 [Hebrew].

²⁵ Bahat (2002), 72.

²⁶ Dr. Eilat Mazar ile mülakat, Jerusalem Post (Internet edition) 28/02/2010. Diğer arkeologların onun düşüncesine katılmamaktadır.

Özet olarak, ilk dönem Müslümanlar döneminde, faal olan bir sinagogun olduğuna dair Tapınak Dağında önemli kanıt vardır. Bazı noktalarda, belki 11. yüzyılda, Tapınak Dağı'nda Yahudi ibadetine izin politikası iptal edilmiştir. Bu değişikliğin kesin tarihi veya sebebi hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. 1099 Haçlı işgali Tapınak Dağı'nda herhangi bir Yahudi ibadet evine kesin bir son vermiştir. O zamandan sonra Tapınak Dağı'nda bir sinagog bulunmamaktadır.²⁷

²⁷ Rabbi Gören Tapınak Dağı'nda Army Rabbinat'ın kurduğu 1967'de Tapınak dağının yeniden ele geçirilmesinden hemen sonraki günlerde geçici bir sinagogu anlatmaktadır. Bu sinagog, Genel Kurmay Başkanının ve hükümetin emrinden kısa bir süre sonra sökülüştür. (Goren, 2004, 26-28)

